

УДК 172.1:329.73(477)

В. Карлова

**ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ
В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ВІДРОДЖЕННЯ**

Проаналізовано особливості формування національної самосвідомості українського народу в період національно-культурного відродження, уточнено етапи її становлення в зазначений період, з'ясовано взаємозв'язок національної самосвідомості з формуванням політичної нації, державотворчими процесами в Україні.

Ключові слова: етнос, нація, національна самосвідомість, українська еліта, національно-культурне відродження, національний рух.

В умовах розбудови правової демократичної Української держави актуальною проблемою постає необхідність поглибленого вивчення процесів становлення української національної самосвідомості, адже вона обумовлює соціальну і політичну активність народу, є тим нездоланим духом, завдяки якому успішно вирішуються нагрілі у суспільстві проблеми державотворення. У незалежну державу українське суспільство ввійшло з несформованою національною ідентичністю, різними цілями й поглядами. Така “спадщина” істотно перешкоджає національній консолідації, містить потенційну загрозу державотворчим процесам. Дослідження історичного розвитку національної самосвідомості українського народу дає можливість зрозуміти особливості її формування на різних етапах націогенези, перешкоди на шляху становлення, дозволить визначити напрями оптимізації української національної самосвідомості в сучасних умовах.

Дослідженню зазначеної проблеми присвячені праці відомих українських мислителів: В. Липинського, М. Драгоманова, М. Грушевського, І. Лисяка-Рудницького, відомі сучасні наукові розробки вітчизняних і зарубіжних вчених, а саме: М. Вівчарика, Я. Дашкевича, В. Жмира, Л. Залізняка, Г. Касьянова, А. Колодій, П. Кононенка, П. Магочія, В. Сарбея, В. Смоля, В. Степанкова, О. Субтельного, Т. Хінчевської-Геннел, С. Плохій, Р. Шпорлюка, В. Щербака, Н. Яковенко та інших.

Відаючи належне теоретичній і практичній значущості праць відомих вчених, доцільно зазначити, що в науковій літературі малодослідженим аспектом й досі лишається становлення української національної самосвідомості, особливості її розвитку на кожному окремому етапі націогенези, що потребує детальнішого розгляду цієї проблеми. Метою статті є: уточнити поняття “національно-культурне відродження”, проаналізувати особливості формування національної самосвідомості українського народу в період національно-культурного відродження, з'ясувати її зв'язок із формуванням політичної нації, державотворенням в Україні.

В історії українського народу кінець XVIII – початок XX ст. – проміжок часу відомий як період національно-культурного відродження, могутнього піднесення культурно-просвітницького руху, розвитку української національної самосвідомості. Унаслідок трьох поділів Польщі, російсько-турецьких війн, українські землі опинилися під владою Російської та Австрійської імперій (з 1867 р. Австро-

Угорської). Росія володіла Слобожанщиною, Лівобережжям, Правобережжям і Півднем, що становило майже 85% земель, заселених українцями. У складі Австрійської імперії знаходилося приблизно 15% українських земель – Східна Галичина, Північна Буковина та Закарпаття [1]. Цей політичний поділ проіснував до Першої світової війни. Це призвело до порушення національної єдності українців, які жили в принципово різних державно-правових і цивілізаційних системах, що, зрештою, позначилося на їх мовно-культурних та ментальних особливостях, формуванні національної самосвідомості, що дається взнаки і на сьогодні.

Поділивши українські землі, імперські уряди планово і безперервно намагалися знищити національну самобутність українського народу, його прагнення реалізувати свій духовний та історичний потенціал в умовах власної держави, намагалися показати українців решті світу, як етнічну масу, нездатну бути господарем на своїй землі, і таким чином виправдовуючи свою політику.

Скасувавши всі елементи державності в Україні, які вона мала у межах автономії, Російська імперія активно проводила політику національного, економічного, соціального гноблення українського населення. Ліквідація Запорізької Січі (1775 р.), юридичне оформлення кріпосного права на Лівобережжі і Слобожанщині (1783 р.), скасування чинності магдебурзького права (1831 р.) і Литовського статуту (1840 р.) на Правобережжі – все це значно ускладнило процес націєтворення. Ідеологічним підґрунтям національного пригнічення українців, як й інших неросійських народів імперії, були міфи про “єдину і неподільну Росію” на основі “православ’я”, “самодержавства і народності”. Політика русифікації, планомірний деформуючий вплив на самосвідомість українського народу, з якої намагалися викорінити пам’ять про його історичне минуле, нав’язування уявлення про культурну меншовартість, нищили духовну сутність українського народу.

Австрійська бюрократія надавала широкі привілеї польській шляхті, угорським і румунським феодалам, які намагалися асимілювати українське населення, здійснювали його нещадний соціальний визиск. У таких умовах питання про національну ідентичність могли вирішити лише інтелігенція та греко-католицьке духовенство. Проте в їхньому середовищі відбувалася боротьба між українською, польською, німецькою і російською орієнтаціями.

Становище українців по обидві сторони російсько-австрійського кордону ускладнювалося відсутністю національної еліти, достатньо чисельної та організованої для захисту інтересів свого народу. Колишня козацька еліта зливалася з російським дворянством, польською шляхтою і була неспроможною взяти на себе вирішення проблеми українського націєтворення. Але поступово на історичну арену вийшло українство Нового часу. Як слушно зауважує Д. Дорошенко, на ґрунті станових дворянських інтересів та патріотичних почуттів виникає рух, що базується на історичних традиціях та історичних доказах [2]. Окрім нечисленних патріотично налаштованих представників колишньої козацької старшини, його основу становили освічені інтелектуали – інтелігенти, переважно вихідці зі старшинського роду, які почали усвідомлювати, що шлях до визволення пролягає через вивчення історії народу, його культури, мови, розвиток освіти й літератури, через суспільно-політичні організації. З огляду на те, що український народ вже мав державу за часів Київської Русі, Великого князівства Литовського, доби Гетьманщини, представники національного руху – українські поети, письменники, вчені, культурні діячі, розглядали свій план як проект “національного пробудження”, “національного відродження”.

Доцільно зазначити, що в з'ясуванні сутності та періодизації національно-культурного відродження в наукових публікаціях простежуються різні підходи. На думку одних дослідників, це є процесом утвердження національної самосвідомості в середовищі інтелігенції та поширення її в масах, інші обмежують це поняття лише культурною фазою і ототожнюють її з відродженням народних традицій та звичаїв, розширенням сфери вживання української мови, розвитком української культури. На нашу думку, такий підхід до з'ясування проблеми є значно спрощеним, оскільки національне відродження є, насамперед, політико-культурним процесом, кінцева мета якого полягає у завоюванні національної незалежності та проголошенні національної держави. У підтвердження цього важливою є думка відомого дослідника Р. Шпорлюка, який вважає, що “національний проект” пригнобленої нації є політичним від самого початку. Навіть якщо його творці й учасники “заперечують будь-які політичні наміри або задуми, наполягаючи на тому, що вони піклуються тільки про народну культуру, фольклор або місцеву історію. Однак реальне значення цієї діяльності рівнозначне заявам: “Ми – відмінний від інших народ”, “Ми маємо свою землю”, “У нас є особисте минуле, особиста історія”. І в епоху націоналізму кожний, хто це робить, може піти далі, ще на один крок до безумовного висновку: “І все це доводить, що ми достатньо відмінні від вашого народу, вашої країни і вашої історії, щоб заслуговувати на право користуватися всіма прерогативами батьківщини” [3]. Г. Касьянов вважає, що за змістом, і за формою “українське національне відродження” є творенням нації, в якому суб'єктивний чинник мав вирішальне значення, тому термін “відродження” доцільно замінити альтернативним – “націотворення” [4].

Відомий український історик В. Сарбей інтерпретує поняття “українське національне відродження” як комплекс подій в історії України кінця XVIII – початку XX ст., пов'язаних із поширенням масового національного самоусвідомлення, пошквалюванням і піднесенням українського національного руху, розвитком усіх галузей культурного життя українців [5, 6], що свідчило про активізацію становлення і консолідацію на основі українського етносу нації [7]. Зміст українського відродження XIX ст., на його думку, складають два взаємопов'язаних процеси: 1) соціотворчий – формування української національно-свідомої інтелігенції, яка очолила національний рух; 2) націотворчий – перетворення етнічно-мовної спільноти на самосвідому політичну й культурну спільноту [8].

Враховуючи зазначене, на нашу думку, можна погодитися з В. Литвином, який стверджує, що національно-культурне відродження – це національний рух у формі різних угруповань: гуртків, масонських лож, таємних організацій, політичних товариств, громадських заходів та культурних проектів (книг, журналів, документів) і, водночас, – національна самосвідомість, оскільки будь-який організований рух не може існувати поза певними формами свідомості, ідеології, політичної доктрини [9].

Хоча в еволюції національної свідомості кожного суспільства спостерігалися значні розбіжності, вчені вирізняють у розвитку національних рухів Східної Європи три головних етапи, між якими є низка спільних рис: фольклорно-етнографічний, літературний (або культурницький) та політичний. На думку чеського історика М. Гроха, на першому етапі (фаза А) пробуджувався вчений інтерес невеликої групи освічених осіб до мови, історії та фольклору певної етнічної групи, окреслювалися перші контури національної самосвідомості. Після цієї фази культурного пробудження настає фаза національної агітації (фаза Б). Тут метою групи патріотів є несення національної свідомості поміж різні групи населення, їх мобілізація та

інтеграція в національне суспільство. У разі успіху фази Б, національний рух входить у фазу В – фазу масового руху з політичними течіями та наслідками, коли національною самосвідомістю охоплена велика частина етнічної спільноти й метою її стає політична автономія [10].

Сучасні дослідники історії українського національно-культурного відродження вважають, що цій загальній моделі відповідає і становлення української національної самосвідомості. Так, перший етап (кінець XVIII – перша пол. XIX ст.) характеризується пробудженням національної самосвідомості інтелігенції, зародженням національного руху у формі збиранням пам'яток старовини, становленням національної літератури та наукових досліджень у галузі історії, етнографії, фольклору, гуртків, таємних організацій, просвітницької діяльності, виникненням федералістської ідеї. Другий етап – 60 – 90-ті рр. XIX ст. – національний рух набуває форм народницького руху, який у різних українських землях мав свої особливості. Національна свідомість у цей період набуває найвищих форм у літературній та науковій діяльності провідників руху, а національна ідеологія знаходиться у зародковому стані. Третій етап – політичний (кінець XIX – поч. XX ст.), він пов'язаний із політизацією національного руху, тобто залученням широких мас, виникненням політичних партій, парламентською діяльністю українців, формуванням політичних доктрин націоналізму (федералістської та самостійницької).

Наприкінці XVIII ст. на Лівобережжі України з ініціативи старшини виникає широкий рух за вивчення історії козацької України. Пошук науково-історичних підвалин української окремішності містять праці С. Діовича “Разговор Великороссы с Малороссией”, П. Симоновського “Коротке описання про козацький малоросійський народ та його військові справи”, В. Рубана “Короткий літопис Малої Росії з 1506 по 1770 рік”, В. Капніста “Ода на рабство”, Я. Марковича “Записки про Малоросію”. У свої творах вони обґрунтовували, що українці є окремим народом, істотно відмінним від своїх сусідів – росіян і поляків, окреслювали географічні межі їх розселення. У пробудженні національної самосвідомості українців значну роль відіграло історичне дослідження “Історія русів”. Провідна ідея невідомого автора полягає у відновленні автономних прав України на момент її входу до Російської держави, в обґрунтуванні історичного права українського народу на незалежне державне життя. Збірки народних пісень Г. Калиновського “Опис весільних українських простонародних обрядів” та видатного дослідника української історії, словесності й фольклору М. Максимовича “Малоросійські пісні”, “Українські народні пісні” мали величезний вплив на національне формування передової української інтелігенції.

Справі відродження української національної свідомості плідно прислужився Харківський університет, заснований у 1805 р., який згуртував навколо себе значні інтелектуальні сили, що сприяли розвитку історії, літератури, етнографії як духовної бази відродження нації. Величезне значення мало видання викладачем університету І. Срезневським протягом 1833 – 1838 рр. шести випусків “Запорожской Старини”.

Значну роль у національному відродженні відіграло формування нової української літератури з чіткими рисами національної своєрідності. Великий вплив на осмислення історії народу та розвиток національної самосвідомості мала “Енеїда” І. Котляревського (1798 р.) – перший твір, написаний сучасною українською літературною мовою, яка виявилася потужним стимулом національної

самоідентифікації українського народу. З його появою українська мова завоювала право на своє існування, збагачувалася творчими здобутками у прозі, поезії, драматургії, публіцистиці. Зокрема, нею почали писати члени харківського гуртка, що склався навколо Харківського університету в 20 – 30 рр. XIX ст., зокрема П. Гулак-Артемовський, Г. Квітка-Основ'яненко, Є. Гребінка.

Історичні і фольклористичні дослідження стали основою формування української національної самосвідомості, оскільки давали чіткі відповіді на питання про історичні коріння і культурну відмінність української нації. Хоча цей літературно-науковий рух не мав організованої форми, однак збирання культурної спадщини створило сприятливе середовище для викристалізування національної самобутності українців – почуття, яке почало поступово вигасати на межі XVIII і XIX ст. [11]. Національна інтелігенція, яка була виразником українства, в цей час обмежувала свою діяльність лише літературними і науковими студіями, не висуваючи якихось політичних гасел.

У 30 – 50-х рр. XIX ст. у багатьох країнах Європи почалася хвиля революційного піднесення. У середовищі освічених прошарків населення поширюються ідеї Г. Гегеля, Й. Гердера, Ф. Шеллінга. Зокрема, твори німецького філософа Й. Гердера сприяли виробленню філософських засад національного самоусвідомлення та самовизначення. У галузі національного життя зароджуються ідеї визволення народів з-під чужої влади та створення власної держави. Вони знайшли широкий відгук у східних і західних землях України.

Навколо Київського університету, відкритого у 1834 р., згуртувалася група молодих талановитих романтиків, які проявляли великий інтерес не лише до історії, народознавства, літератури, але й до майбутнього українського народу. Серед них: професор університету М. Костомаров, письменник, історик і етнограф П. Куліш, відомі в майбутньому культурні діячі України В. Білозерський та М. Гулак, етнограф П. Маркович. У 1845 р. під проводом М. Гулака та М. Костомарова була заснована політична таємна організація – “Кирило-Мефодіївське братство”, що стало першою, хоча і невдалою, спробою української інтелігенції замінити культурно-просвітницьку роботу політичною боротьбою за національні інтереси, намаганням теоретичного оформлення української ідеї в політичній і суспільній сферах. Члени Кирило-Мефодіївського братства виробили ідеологію українсько-слов'янського відродження, яка стала панівною у середовищі української інтелігенції 40 – 50-х рр. XIX ст. Згідно з програмою братства (“Книга буття українського народу”), Україна мала стати незалежною республікою у складі слов'янської федерації.

Джерелом духу і слова українського народу, утвердження його самобутності, права на незалежність, на свою державність став Т. Шевченко, який вступив до братства у 1846 р. На відміну від більшості інших представників тодішньої інтелігенції, він не вірив у ліберальні проекти поступових реформ і відкрито пропагував радикальні, революційні методи знищення несправедливості в суспільстві. Саме йому належить визначення національної ідеї – одночасне національне та соціальне визволення українського народу, яка стала дороговказом для українства другої половини XIX – XX ст.

Ліквідація Кирило-Мефодіївського братства свідчила про наступ антиукраїнської політики і ознаменувала початок довгої безупинної боротьби української інтелігенції з російським царатом.

В умовах ослаблення національної інтелігенції роль ініціатора національного відродження в Галичині взяло на себе греко-католицьке духовенство. Пробудженню

національної самосвідомості галичан сприяла діяльність “Руської трійці” (1831 р.), створеної вихованцями Львівської духовної семінарії М. Шашкевичем, І. Вагилевичем і Я. Головацьким. Своє головне завдання вони вбачали у піднесенні статусу та авторитету української мови, розширенні сфери її вжитку і впливу, прагненні “підняти дух народний, просвітити народ”, максимально сприяти пробудженню його національної свідомості. Вищим досягненням гуртка стала публікація альманаху “Русалка Дністровая”. Ця збірка ввела народну мову галицьких русинів у літературу і довела, що між їхньою мовою та мовою українців із Російської імперії немає суттєвих відмінностей, а отже, галичани і наддніпрянці становлять один і той самий народ.

У другій половині XIX ст. національно-визвольний рух в Україні активно розвивається, підноситься на якісно вищий рівень. Наприкінці 50-х рр. XIX ст. у Києві, Харкові, Полтаві, Чернігові, Одесі та інших містах виникають напівлегальні організації – громади, які розгортають культурно-просвітницьку роботу серед народу, пробуджуючи його національну свідомість. Їхніми ідеологами виступала демократично налаштована різночинська інтелігенція, яка згуртувала навколо себе студентську молодь і висунула заклик – “повернутися лицем до народу”, допомогти йому стати на шлях освіти і суспільного прогресу. У Київському університеті виникає гурток хлопоманів (від польської “хлоп” – селянин, так називали їх їхні недобррозичливіці, самі себе вони називали українофілами – “ті, що люблять українство”), члени якого – В. Антонович, П. Житецький, П. Чубинський, Б. Познанський, Т. Рильський, А. Свидницький та інші, виступали за національно-культурну автономію України. Сподіваючись, що цього можна досягти широкою просвітницькою діяльністю серед народу, вони обійшли Київщину, Поділля, Волинь, намагаючись порозумітися з селянами, усвідомити їх потреби й інтереси. За прикладом київської, подібні організації виникають у Харкові, Полтаві, Чернігові, Одесі та інших містах. Громадівські організації створили на Україні мережу недільних шкіл з українською мовою навчання, видавали підручники української мови, збирали та публікували кращі зразки усної народної творчості. Вони вели українознавчі дослідження, займались вивченням та пропагандою історії та етнографії України. Усіх членів громад об’єднувала спільна національна українська ідея, основою якої була віра в можливість досягнення національного самовизначення українського народу, гордість за надбання його духовної культури.

Культурно-освітня діяльність громад викликала глибоке занепокоєння з боку урядових кіл царської Росії, оскільки видання книжок та викладання українською мовою в недільних школах означало зміцнення національних основ духовного життя в Україні. Російське самодержавство боялося не лише відокремлення української мови від російської, але й тих демократичних тенденцій, що їх поширювали громадівці. Почався відкритий наступ царизму на національні права українського народу. В 1862 р. недільні школи були закриті, а згодом царський уряд заборонив друкувати науково-популярні та релігійні книги українською мовою, про що свідчив циркуляр міністра внутрішніх справ П. Валуєва, виданий 1863 р. Переслідувань з боку царизму зазнали й громадівські організації, які або самоліквідовувались, або були заборонені.

У 70-х рр. XIX ст. почалося відродження громадівського руху, що свідчило про нове піднесення національно-визвольної боротьби. Група викладачів Київського університету на чолі з В. Антоновичем за підтримки М. Драгоманова, О. Русова, М. Зібера і С. Подолинського таємно утворили “Стару громаду”, що дістала таку

назву, аби відрізнити її старших і досвідченіших членів від нових громад, що також з'являлися й складалися переважно із студентської молоді. Прихильником політизації українського руху був М. Драгоманов. В основі запропонованої ним програми громади були: демократизм (надання громадянам демократичних прав і свобод та організація влади на демократичних засадах); федералізм (надання українцям у складі Росії автономних прав і запровадження громадського самоврядування); культурництво (визвольна боротьба повинна вестися виключно просвітницькими формами і методами); еволюційність (уникнення радикальних змін і надання переваги поступовому розвитку); європеїзм (орієнтація України у своєму розвитку на Європу). Громадівці видавали архівні матеріали, засновували музеї та бібліотеки, збирали українські документи. Але згодом ця організація зазнала переслідувань з боку царату, громадівці звинувачувалися у сепаратизмі й намірі відокремити Україну від Російської імперії. У 1876 р. набув чинності Емський указ, який заборонив громади, посилив репресії проти української мови і культури. М. Драгоманова, Ф. Вовка, М. Зібера, С. Подолинського та інших було звільнено з Київського університету.

В Австро-Угорщині громадсько-політичний рух поживався після реформ 1860 рр., проводилася рішуча боротьба проти полонізації. У політичному житті визначились два напрямки: москвофіли й народовці. Москвофіли заперечували існування окремого українського народу, а галицьких русинів зачисляли до “єдиного великоруського народу”, вважали Російську імперію своїм рятівником від поляків і прагнули повного злиття українців Галичини з росіянами. Народовці протистояли москвофілам, стверджували етнічну єдність “галичан” і “наддніпрянців”, виступали за союз із визвольним українофільським рухом Центральної та Східної України, за активні форми пробудження національної самосвідомості. Основними їх гаслами були: народність, лібералізм, демократія, федералізм. У 1868 р. народовці заснували у Львові Товариство “Просвіта”, яке відіграло важливу роль у формуванні національної самосвідомості та піднесенні культурно-освітнього рівня народу. Товариство створило широку мережу читалень та бібліотек, при яких діяли хори, театри, спортивні секції та кооперативи. Сільські агрономи, ветеринари, учителі, земські статистики, кооператори вели щоденну копітку роботи щодо освідомлення селян. У 1885 р. народовці заснували політичний орган – Народну раду, яку очолив Ю. Романчук. Організація висунула вимогу надати українським землям автономію у складі Австро-Угорщини.

Проте доцільно зазначити, що встановлення контактів із неосвіченим у своїй масі народом, якому прагнула допомогти малочисельна українська інтелігенція, натикалося на великі перешкоди. Гурткам і організаціям різних політичних напрямів, які були місцем концентрації інтелектуальних сил, центрами осмислення суспільного розвитку, осередками масових рухів, були притаманні нечисленність, неорганізованість, нечіткість програмних установок, слабкий зв'язок із масами. Переслідування та репресії з боку імперської влади не давали змоги реалізувати українську національну ідею. Водночас українські національно свідомі кола поживали діяльність, спрямовану на розвиток і популяризацію української культури, зростання національної самосвідомості народу, підняття його культурного рівня. Все це створило умови та сприяло процесу якісної трансформації українського культурно-національного руху в політично-національний.

На рубежі XIX – XX ст. український національний рух помітно активізувався, швидко йшов процес витіснення культурницьких форм роботи політичними,

поглибився розкол між українською інтелігенцією старшого та молодшого поколінь. Виникла низка політичних гуртків та перших політичних партій, найрадикальніші з яких висунули гасло державної незалежності України.

На суспільно-політичній арені України у цей період з'являються видатні мислителі і політичні діячі, провідне місце серед яких посідають І. Франко, М. Грушевський, Ю. Бачинський, М. Міхновський та інші. Їх творчість і суспільно-політична діяльність була пронизана українською національною ідеєю. Нове покоління “вже не вагалось щодо власної національної належності й гордо називали себе “національно свідомими українцями”, войовничо вимагаючи для свого народу національних прав, політичної свободи й соціальної справедливості” [12]. Першою політичною організацією Наддніпрянщини на цьому етапі стало Братство тарасівців, засноване 1891 р. М. Базькевичем, М. Байздренком, В. Боровиком, І. Липою та іншими. Автором програми був М. Міхновський. Організація мала прибічників у різних містах України, що надало її діяльності загальноукраїнського характеру. Тарасівці ставили за мету реалізацію основних ідей Т. Шевченка, досягнення повної незалежності Української держави [13]. І хоча тогочасне українське суспільство у своїй більшості не поділяло ідеї самостійної України, діяльність братства підготувала сприятливий ґрунт для поширення державницько-самостійних настроїв. У своїй теоретичних установах “тарасівці” наголошували на націоналізмі у культурі та громадсько-політичному житті, чим певною мірою протиставили себе українофілам та прихильникам соціалізму, позиції яких у громадських колах України на той час превальювали [14]. Незважаючи на переслідування з боку влади, таємна організація проіснувала до 1898 р., під її впливом згодом утворилася Револьюційна українська партія (далі – РУП).

У 1890 р. у Галичині з ініціативи І. Франка і М. Павлика було створено Русько-українську радикальну партію (далі – РУРП), яка в своїй програмі-мінімум ставила завдання шляхом реформ покращити життя трудящих, а в програмі-максимум – побудувати соціалізм в Україні (згодом ця вимога була знята). У 1899 р., після розпаду РУРП, утворились Українська національно-демократична партія та Українська соціал-демократична партія. Перша з них висувала вимогу об'єднання всіх українських земель і користувалась підтримкою більшості українців Галичини. Під її егідою діяла більшість культурно-просвітницьких та господарських організацій.

З початком ХХ ст. утворюються українські національні політичні партії в Російській імперії. Першою з них була РУП, заснована в Харкові в 1900 р. Вона об'єднала різні покоління й верстви українців у боротьбі за національне та соціальне визволення і мала організації у Києві, Харкові, Полтаві, Лубнах, Прилуках і Катеринославі та закордонний комітет у Львові. Її програмою стала брошура М. Міхновського “Самостійна Україна”, яка проголошувала мету – створення єдиної, самостійної, соборної Української держави “від Сяну до Дону, від гір Карпатських до гір Кавказьких”. Найближчим завданням вважалось повернення українських прав, гарантованих російським царем у 1654 р. за Переяславською угодою. Але різномірний склад партії призвів до її розколу, оскільки більшість керівників перебували під впливом соціал-демократичної ідеї про недоцільність створення самостійних держав. Тому в 1902 р. М. Міхновський створює Народну українську партію (далі – НУП), яка з грудня 1917 р. стала називатися Українською партією самостійників-соціалістів.

У 1905 р. РУП на своєму другому з'їзді реорганізувалась в Українську соціал-демократичну робітничу партію під проводом М. Порша, В. Винниченка, С. Петлюри, Д. Антоновича. В кінці 1905 р. в результаті об'єднання Української демократичної партії (О. Лотоцький, Є. Чикаленко та інші) і Української радикальної партії (Б. Грінченко, Є. Єфремов, Ф. Матушевський та ін.) виникла Українська радикально-демократична партія, з червня 1917 р. – Українська партія соціалістів-федералістів. У 1906 р. сформувалась найчисленніша та найвпливовіша Українська партія соціалістів-революціонерів, на чолі з її лідерами – М. Ковалевським, Л. Ковальовим, П. Христюком.

Доцільно зазначити, що всі партії, крім НУП, у своїх програмах вимагали широкої автономії України в складі демократичної Росії, а не самостійної держави. На самостійницьких позиціях напередодні Першої світової війни крім М. Міхновського стояли лише В. Липинський та Д. Донцов.

Отже, виходячи з вищезазначеного, можна зробити певні висновки. Досвід українського національного відродження кінця XVIII – початку XX ст. мав велике значення для становлення національної самосвідомості українського народу. Національно-культурний рух виник як реакція на несправедливість політики імперських режимів до інтересів українського народу, як вияв української національної ідеї і пошук шляхів визволення України. Він супроводжувався розвитком та ростом національної самосвідомості української інтелігенції та інших верств населення, поступово набував політичного забарвлення на всіх українських землях, що належали як до Російської, так і Австро-Угорської імперій, формуючи почуття національної ідентичності та соборності українців. Національна самосвідомість українського народу зростала під впливом ідейних засад кирило-мефодіївців, Руської трійці, українських громад і просвіт, Братства тарасівців, поступово переросла з етнографічно-просвітницького та культурного виміру в політичний, втілилася в прагнення до автономії України, а згодом і самостійної української державності.

Традиції національно-культурного відродження насичували українську національну самосвідомість і в XX та XXI ст. Для її цілісного розуміння подальшого дослідження потребують особливості її становлення і розвитку в період української революції 1917 – 1921 рр. і створення Української держави.

Література

1. Субтельний О. Україна: Історія [Текст] : навч. посіб. / О. Субтельний. — 3-тє вид., перероб. і доп. — К. : Либідь, 1993. — 720 с.
2. Нарис історії України [Текст] : в 2 т. Т. 2: Від половини XVII століття / Д. І. Дорошенко. — К. : Глобус, 1992. — 349 с.
3. Шпорлюк Р. Українське національне відродження в контексті Європейської історії кінця XVIII – початку XIX ст. / Р. Шпорлюк // Україна. Наука і культура [Текст]. — К. : [б. в.], 1991. — Вип. 25. — С. 159—167.
4. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму [Текст] / Г. Касьянов ; [передм. В. Лісовий]. — К. : Либідь, 1999. — С. 296.
5. Сарбей В. Г. Історико-географічні регіони України в процесі національного відродження кінця XVIII – початку XX ст. / В. Г. Сарбей // Дніпропетровський історико-археографічний збірник [Текст]. — Дніпропетровськ : [б. в.], 1997. — Вип. 1. — С. 357—361.

6. Сарбей В. Г. Національне відродження України [Текст] / В. Г. Сарбей. — К. : Альтернативи, 1999. — 336 с.

7. Сарбей В. Г. Становлення української нації / В. Г. Сарбей // “Українське питання” в Російській імперії (кін. XIX – поч. XX ст.) [Текст] : [кол. наук. моногр. : у 3 ч. Ч. 1] / відп. ред. Сарбей В. Г. — К. : [б. в.], 1999. — С. 30.

8. Сарбей В. Г. Національне відродження України... — С. 22.

9. Режим доступу : http://www.lytvynv.org.ua/history_of_ukraine/index.php?article=ch4_r4_p1.

10. Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія: Виникнення. Історія. Розпад. [Текст] / А. Каппелер. — Львів : Вид-во Укр. Катол. Універ., 2005. — С. 166, 167.

11. Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст. [Текст] : навч. посіб. / Я. Й. Грицак. — К. : Генеза, 2003. — С. 82.

12. Субтельний О. Україна: Історія... — С. 260.

13. Довідник з історії України (А – Я) [Текст] / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. — 2-е вид., доопр. і доповн. — К. : Генеза, 2001. — С. 708.

14. Голубицький О. Український політичний рух на Наддніпрянщині кінця XIX – початку XX століття [Текст] / О. Голубицький, В. Кулик. — К. : Смолоскип, 1996. — С. 24.

V. Karlova

THE FORMATION OF NATIONAL CONSCIOUSNESS OF THE UKRAINIAN PEOPLE DURING THE NATIONAL-CULTURAL REBIRTH

The peculiarities of the national consciousness of the Ukrainian people during the national-cultural rebirth are analyzed , stages of its formation in the mentioned period are defined, the relationship of national identity with formation of the political nation and state building process in Ukraine is clarified.

Key words: ethnicity, nation, national consciousness, the Ukrainian elite, national-cultural rebirth, national movement.